

Драган М. Митровић*

МОЖЕ ЛИ ПРАВО ДА СЕ САЗНА: „ШТА ЈЕ ПРАВО?“

Девет теза са коментарима

*Човек је ипак срећно удеиен
да нема никаквог ипачног мерила
истинитости, али зато има више
изврсних мерила неипачности.*

Блез Паскал

*Поипуно сазнање и коначно дефинисање иправа налазе се изван људских
моућности. Право се никад не иодудара са својим ипојмом и дефиницијом,
нији се ипојам иправа иодудара са својом дефиницијом. Сипварне људске мо-
ућности за сазнавање, одређивање и дефинисање иправа веома су ограничене,
а ирание неипуздане, и због ипоа иипо су ипојам и дефиниција иправа увек
релативни, субјективни, и никад сасвим истинити. Али, ако нису истинити,
они су „солдни“ кад су ииправни и ипожни за рад. Таг су и корисни.
Уосипалом, развој иправа и није ниипа друго до надмећање између најраз-
личипијих итеорија и схваћања. Сипоа умесипо истинитости ипреба иежији
ка корисности као иипу за сазнавање и одређивање иправа, и ипо ипак да се
иправо конвенционално дефинише кад тог је ипо моуће. Чак и кад има много
конвенционалних ипојмова и дефиниција иправа, економичности налаже да се у
иправном саобраћању користи само једна или неколико њих. Иипак, изгледа да
је најиприближније холисипичкој иприроди иправа, и, сипоа, најипожније и најко-
рисније за њеово одређивање, оно које се иостиже корипћењем иипзв. „сре-
диипних“ или „жариипних“ дефиниција. То је због ипоа иипо је иправо, као
динамичка и сврсисходна холисипичка итворевина која се расипосипише у ипри
сипварности, у целосипи иипуњено значењем и смислом.*

Кључне речи: *Појам иправа. – Правни холизам. – Правна еипсипемологија. –
Правна итеорија.*

* Др Драган М. Митровић, редовни професор Правног факултета у Београду.

ПРВА ТЕЗА ПОТПУНО САЗНАЊЕ И КОНАЧНО ДЕФИНИСАЊЕ ПРАВА НАЛАЗЕ СЕ ИЗВАН ЉУДСКИХ МОГУЋНОСТИ

Право не може да се одреди једном засвагда, на апсолутан, објективан, истинит, потпун, свеобухватан, целовит или неки други сличан начин, нити постоји таква дефиниција права. Потпуно сазнање и коначно дефинисање права налазе се изван људских могућности.

* * *

Изгледа да је једно од генеричких човекових својстава и то да може постављати питања на која никад не може коначно одговорити. У ред таквих сталних питања спада и питање: шта је право? И то питање, као и друга стална питања, на свој начин сведочи о људској теодицејској трагичности. Потпуно сазнање и коначно дефинисање права нису привилегија људи, већ право богова.

ДРУГА ТЕЗА ПРАВО СЕ НИКАД НЕ ПОДУДАРА СА СВОЈИМ ПОЈМОМ И ДЕФИНИЦИЈОМ

Немогуће је постићи целовито, потпуно сазнање права. Постоје само покушаји да се то постигне. Пошто није сазнатљиво у целости, право се никад сасвим не подудара са својим појмом и дефиницијом. Правна појава је неупоредиво сложенија од било ког изабраног скупа својих суштинских одредаба или свог систематизованог исказа. Постоји право, његов појам и његова дефиниција.

* * *

У ствари, постоји једна до краја несазнатљива правна појава и готово безброј покушаја да се она сазна, одреди и дефинише. Постоји право и постоје тврдње о томе шта је право. Та несразмера јасно доказује да се право никад не подудара са својим појмом и дефиницијом. Уз то, и раскол у човековој целовитости – та подвојеност разума и чула – онемогућава да сазнамо целину права и пружимо коначан одговор на ту чисто људску запитаност. Само изузетно, у посебним тренуцима (инспирације, надахнућа или, чак, откривења), постоји мање-више одређена представа о томе шта би све могло да буде право, али је то готово немогуће до краја изрећи. Као кад су св. Августина питали шта је време, тако стоји ствар и са правом: Кад не питате, знам; кад питате, не знам!

ТРЕЋА ТЕЗА НИ ПОЈАМ ПРАВА НИКАД СЕ НЕ ПОДУДАРА СА СВОЈОМ ДЕФИНИЦИЈОМ

Појам права се увек разликује од своје дефиниције. Дефиниције су увек сиромашније од појма и саме правне појаве. Кад одређујемо појам права, тад крећемо од појаве; кад дефинишемо право, полазимо од његовог појма. И никад се не дешава да се ове две ствари сасвим подударе. Људска несавршеност може да произведе само нову несавршеност. Не постоји савршено право.

* * *

Главни узрок томе, чак и кад смо надахнути најузвишенијим намерама, налази се у несавршености категоријалног апарата и језика, којима се користимо. Изгледа да Витгенштајн није сасвим у праву (кад тврди: „свака реч има неко значење. То значење је у корелацији с речју. Оно је предмет уместо кога стоји реч“)¹, јер не постоји потпуно подударање између „предмета“, „значења као предмета“ и „речи која стоји уместо њега“, па самим тим ни подударање између појма и дефиниције права. Значење омогућава само то да „предмет“, тј. правну појаву, посматрамо у његовом одразу (на пример, мисао или рачунарски модел као виртуелне појаве нису предмет, али јесу носиоци значења), док речи имају само техничку и прагматичку улогу у формулисању значења, као што имају техничку и прагматичку улогу у формулисању теорија.² Дакле, да бисмо право изразили, морамо да располажемо некаквим (претходним) знањем о њему. Али, дефинишући право, никад нисмо у стању да то учинимо до краја. Због тог чисто људског ограничења, тог израза људске несавршености, ми нужно сужавамо, осиромашујемо и оштећујемо разноврсност правне појаве и, што је још горе, на тај начин се лишавамо могућности да исправно мислимо о праву. Да ли је због тога тачнија тврдња да онај ко не зна да мисли, не зна ни да говори, или, пак, тврдња да онај ко не зна да говори, не зна ни да мисли? Која је од ових тврдњи важнија за право: она која од правне појаве иде ка дефиницији права, или она која то чини обратно, од дефиниције ка појави? И да ли због тога уместо једног увек постоје два појма права: један, несазнатљив до краја, и други, нетачан до краја?

1 Л. Витгенштајн, *Филозофска исцртавања*, Београд 1980, стр. 39.

2 К. Попер, *Трагање без краја. Интелектуална аутобиографија*, Београд 1991, стр. 29–30.

ЧЕТВРТА ТЕЗА СТВАРНЕ ЉУДСКЕ МОГУЋНОСТИ ЗА САЗНАВАЊЕ, ОДРЕЂИВАЊЕ И ДЕФИНИСАЊЕ ПРАВА ВЕОМА СУ ОГРАНИЧЕНЕ, А ГРАНИЦЕ НЕПОУЗДАНЕ

Сазнавање права и његово одређивање скопчано је са великим тешкоћама, али и само његово дефинисање производи знатне тешкоће. Неуспех да се право у целости сазна и потпуно одреди (због људске несавршености, тј. неподударања права са својим појмом и дефиницијом, као и самог појма права са својом дефиницијом) указује на неколико важних ствари о ограниченим људским могућностима и непоузданим границама за сазнавање, одређивање и дефинисање права.

I

Појам права је релативан и све дефиниције права су релативне

Појам права је увек релативан и променљив, зато што је наше знање о праву увек недовољно и непоуздано. И све дефиниције права су релативне и променљиве пошто се користе недовољним и непоузданим појмовима који зависе од тога шта се сматра одлучујућим у правној појави, а она има готово безброј обележја која је стално преображавају. Зато право с једне стране не изгледа као с друге, нити садашње право изгледа као некадашње. Појам позитивног права је релативан и због посебности, променљивости и партикуларности тог права, док је природно право још релативније, упркос својој замишљеној сталности и универзалности, јер је наше знање о њему још мање довољно и поуздано. Није релативно у наведеном смислу и не мења се само изумрло право. Али, његов појам је ипак релативан и променљив, јер наше знање није постало довољно и поуздано зато што је оно престало да важи.

* * *

Не постоји коначан, апсолутан одговор на питање шта је право, нити у стварности постоји некакав објективан појам права који неспорно може да се докаже. То као да потврђује и природа људског сазнања, у коме само лично замишљене крајности можемо јасно и да одредимо, док њихово даље прецизно мерење и поређење изазива знатне тешкоће. „Више“ и „мање“ су незвани, али неизбежни гости у праву. Али, ако право не можемо да одредимо и објаснимо једном засвагда, то још не значи да право уопште не можемо да одредимо и да не можемо да пружимо све боље дефиниције права, које ће све више да наликују на његову идеалну, потпуну и коначну дефиницију. Ни физичари у наведеном смислу

не могу да одреде шта је струја, ни филозофи шта је свет, а ни теолози шта је Бог, што их не спречава да користе струју, објашњавају свет или верују у Бога. (Вероватно само врсни математичари располажу том задивљујућом способношћу да баратају апсолутним и да се суверено крећу тим светом, чак и кад тачно не наслућују шта је то.) Најзад, и сама правна наука чини да појам права буде такав. Бројни правци, школе, гледишта и дефиниције права то јасно показују. Вероватно да су управо такве тешкоће са одређивањем појма права својевремено навеле Канта да примети како „правници још траже дефиницију за свој појам права“,³ а нешто касније и Дел Векија да закључи како „свако приближно зна шта је право, али да прецизна дефиниција права изазива знатне потешкоће“. ⁴ И данас је тако.

II

Појам и дефиниција права увек су субјективни

Појам и дефиниција права увек су субјективни зато што представљају наше мисаоно пројектовање оног што сматрамо правом. То пројектовање сучељава се са увиђањем неизбежног: оно је увек субјективно. Кад утврђујемо шта је право, тврдимо само оно што лично (дакле, субјективно) претпостављамо да јесте право. А таква тврдња је оборива. Она није сигурна, већ извесна. У најбољем случају, таква тврдња је објективизована, што значи да се њен творац ипак некако уздигао изнад личног, али није објективна, јер је и даље релативна и променљива, тј. субјективна. Уз то, ни наше виђење права никад није исто са виђењем неког другог. (Ни два ока не виде исто, а камоли четири.) Исто то дешава се и са нашим појмовима и дефиницијама права.

* * *

Због тога смо присиљени да стварамо читаве мисаоне мреже приликом изградње представе или појма права. Али, чак и кад није тако, кад су они само у знатној мери рационализовани, и тад су субјективни. Уз то, опажање права не зависи само од нашег разума или од стварних подстицаја, већ и од нашег претходног искуства, очекивања, културе којој припадамо. Изгледа да је стварност, па самим тим и право, само производ нашег мозга. Наш мозак није машина која чита свет већ машина која га прави! Прво тумачимо свет, а затим стварамо правни свет којим по жељи можемо да манипулишемо. Тако свако има своју стварност и своје виђење права.

3 И. Кант, *Критика чистиога ума*, Београд 1958, стр. 585.

4 G. Del Vecchio, *Philosophie du droit*, Paris 1953, стр. 431.

III

Појам и дефиниције права никад нису сасвим истинити

Појам и дефиниције права никад нису сасвим истинити, већ само мање-више уверљиви и, евентуално, проверљиви. Кад тврдимо да је нешто истинито, тад кажемо само *ишо* што лично претпостављамо да је нешто истинито. И никад не можемо тврдити да *ишо* нешто збиља јесте потпуно истинито. Постоји само лична истина, која то није. Кад тврдимо да је баш то право, тад само тврдимо да је то за нас право, да је то наше лично увиђање истинитог права. Речју, никад не можемо тврдити да знамо шта је истинито право. То важи и за било која два схватања или две дефиниције права с истим настојањима. Ипак, људима је прихватљивије да се користе претпостављеном, личном истинитошћу него степенима истинитости.

* * *

Ако је „значење неке речи начин њене употребе“, како тврди Витгенштајн, тада је истинитост „у неку руку тон којим кажемо како ствари стоје, али из тога не закључујемо да смо у праву“.⁵ То чинимо износећи „тврдње о стварности, тврдње с разним степенима поузданости“, поступајући са „пуном извесношћу“ која је „само наша“,⁶ јер истинито и погрешно означавају само „екстремне тачке на скали“.⁷ А и то је плод нашег разума и одлуке да негде застанемо. Истина је, другим речима, недостижна вредност, на чијем се другом крају налази „погрешност“ (Х. Рајхенбах, Х. Цефриз).⁸ Она се налази иза хоризонта нашег сазнања, због чега је оно што обично сматрамо истином оповргљиво. Потпуна истинитост, дакле, не може да се докаже. Таква истинитост може само да увери људски дух. Ни исказ да наука пружа истинита, тј. искуствено проверљива сазнања, не може научно да се докаже јер је реч о филозофском исказу, а он је само уверљив. Тако читава зграда науке почива на уверењу, а не на доказу. Због тога истину као циљ треба заменити расправљањем о „степенима истинитости“, „степенима рационалне вере“ или „степенима вероватности“ (Џ. М. Кејнс),⁹ тј. расправљањем о броју, вероватности и тежини употребљених аргумената (К. Попер).¹⁰

Пошто је истина недостижна и не може да се докаже, научно знање је само „хипотетичко“ и „неистинито“, чак у још већој мери

5 Л. Витгенштајн, *О извесности*, Нови Сад 1988, стр. 16, т. 61.

6 *Ишо*, стр. 17 и 34, т. 66 и 174.

7 Н. Reichenbach, *The Rise of Scientific Philosophy*, Barkley 1968, стр. 359.

8 Н. Jeffreys, *Theory of Probability*, Oxford 1848, стр. 341. и Н. Reichenbach, *ишо*, стр. 411.

9 J. M. Keynes, *A Treatise of Probability*, London 1957, стр. 71–78.

10 К. Попер, *ишо*, стр. 93.

него што је „извесно или вероватно истинито (у смислу рачуна вероватноће)“.¹¹ Сходно томе, основно истраживачево руководно начело треба да буде „погодност за рад“, а не истинитост добијених исказа (Л. Витгенштајн).¹² То је због тога што је човек тако „срећно удешен да нема никаквог тачног мерила истинитости“, али зато има „више изврских мерила нетачности“.¹³

Из тврдње да је истина недостижна а научно знање неистинито, може да се изведе још један закључак. Ако су сви закони само импликације вероватноће, онда се и правна наука односи само на аргументацију коју користимо. Истинитост њених искуствених ставова припада само нашем „референтном систему“.¹⁴ То значи да више не може да се расправља чак ни о различитим степенима истинитости, већ само о „различитим степенима према којима су добијени резултати уверљиви или неуверљиви“.¹⁵ Па ипак, проблем може једноставно да се реши кад прихватимо да је знање могуће постићи само као „коинциденцију сигурне рационалне вере и чињеничног стања“.¹⁶ На тај начин, сачувана је веза знања са стварношћу и могућност да се на конвенционалан начин користимо истинитошћу.

IV

Појам и дефиниција права – иако нису истинити – „солидни“ су кад су исправни и погодни за рад

Немогућност да се појам права до краја истинито одреди и дефинише не укида могућност да се право исправно одреди и дефинише. Исправност је правилно поступање. Нешто је исправно урађено зато што је изведено на правилан, систематски и стручњачки начин, а не зато што је истинито. Уз то, оно што је исправно мора да буде и погодно за рад (примењивачка исправност). И то је то „неистинито“ виђење ствари. Исправно право, дакле, није истинито већ „солидно“, јер је погодно за рад и корисно.

* * *

Како примећује Паскал, „човек је само створење пуно заблуде, урођене, и неизгладиве без вишње милости. Ништа му не указује на истину. Све га обмањује: ова два извора истине, разум и чула, осим тога што сваком од њих недостаје истинитост, обмањују узајамно једно друго. Чула обмањују лажним привидностима; а ту исту варку коју наносе разуму добијају после од њега: он им

11 Л. Витгенштајн, *исѿо*, стр. 127, 130–132 и 140.

12 *Исѿо*, стр. 140.

13 Паскал, *Мисли*, Београд 1988, стр. 72, т. 82.

14 Л. Витгенштајн, *исѿо*, стр. 19, т. 83.

15 Ј. М. Кејнес, *исѿо*, стр. 3.

16 *Исѿо*, стр. 11–12.

враћа мило за драго.¹⁷ Па ипак, може се рећи да је знање које пружа правна наука „солидно“ кад може да буде потврђено у целини; кад може да се потврди само један његов део, док је остатак способан да се и даље постепено потврђује; као и кад постоји неки разлог који нашу веру у неки садржај рационално оправдава.¹⁸ Исправно право, дакле, никад није истинито, али је увек солидно кад је погодно за рад и корисно.

V

Појам и дефиниција права – кад су исправни и погодни за рад –
увек су корисни

Уместо ка истинитости морамо да тежимо оном што је људски могуће: ка корисности, поткрепљеној исправношћу и погодношћу за рад. Само таква корисност може да послужи као поуздано мерило. Сходно томе, исправно је и оно што је корисно, иако оно што је корисно не мора да буде ни исправно ни истинито. Кад кажемо да је нешто корисно, тад мислимо на исправан и погодан начин постизања неког добра, ма како да је то добро схваћено. У правној науци користан је онај појам и погодна је она дефиниција права који омогућавају стицање нових сазнања о праву. Највећа корисност, пак, постиже се најстрожим испитивањем права или истим таквим испитивањем замисли о томе шта је право. Корисност без исправности је штетна, а без погодности за рад недостижна.

* * *

Дакле, право постоји зато што је корисно. Некорисно право не постоји. Такво право се или мења или је бивше. Корисност је доказ да је право сврховита друштвена творевина. Зато право питање није то да ли корисност може да буде мерило за сазнање и дефинисање права (јер она то јесте), већ у чему се састоји. А она се састоји у остваривању неког добра, неке друштвене, правне или чисто техничке вредности (на пример, правде, законитости или делотворности), под условом да је то постигнуто на исправан начин и да је корисно. Највећа корисност, пак, не значи да је остварено највише или највеће добро, већ да је оно постигнуто најстрожим испитивањем на најисправнији начин. Циљ је да се што је могуће више приближимо тим вредностима као пожељном добру, а не да их достигнумо, јер то није могуће. Тако схваћена корисност, додуше на нешто особенији начин, односи се и на вредност самог научног сазнања. Сходно томе, Коперникова теорија није истинитија од Птоломејеве теорије, иако су обе теорије исправне. Копер-

¹⁷ Паскал, *исџо*, стр. 72, т. 83.

¹⁸ Н. Jeffreys, *исџо*, стр. 8–10.

никова теорија је само кориснија и погоднија за рад. То би подједнако требало да важи и за правне теорије, гледишта и дефиниције права у којима би корисност, подупрта исправношћу и погодношћу за рад, а не њихова истинитост, требало да представљају главно руководно начело. Дакле, све теорије и гледишта, и сви појмови и дефиниције права су корисни зато што су исправни и погодни за рад, а не зато што су истинити.

VI

Право треба да се одреди и дефинише конвенционално
кад год је то могуће

Појам и дефиниција права су корисни кад су исправни и погодни за рад. Али њих може да буде готово безброј, што значи да се њима у безброј различитих степена и нијанси постиже намеравани циљ, тј. неко добро. Зато се из сасвим практичних разлога примењују само најкориснији појмови и дефиниције. И само такви појмови и такве дефиниције права постају конвенционални. Они су ствар разумног договора људи о томе шта ће уобичајено да се сматра и назива правом. Кад су срочени у најскорије време, они су нови, али увек са ограниченим временским важењем – онолико док су корисни.

* * *

Право можемо слободно да одредимо и дефинишемо, па чак можемо у различитим ситуацијама да користимо различите појмове и дефиниције права. То подсећа на божанску стваралачку слободу. Али, таква слобода није пука самовоља, јер је самовоља недоследна и непоуздана, што право не сме да буде. Најважније је да таква слободна употреба појмова и дефиниција права није оправдана – не само што не може да издржи најстроже захтеве корисности, већ није ни практична. Право не постоји због задовољавања личне радозналости и жеља; оно служи заједничким људским потребама. И зато готово безброј појмова и дефиниција права треба сводити на конвенционалне појмове и дефиниције кад год је то могуће.

VII

Конвенционалних појмова и дефиниција права има готово безброј, мада се у правном саобраћању користи само једна или неколико њих

Кад испитујемо све замишљене стране права, тад слободно можемо да изаберемо одговарајући конвенционалан појам и дефиницију. Штавише, истовремено можемо да користимо више таквих конвенционалних појмова и дефиниција ако је то оправдано. Исто

то можемо да чинимо и кад испитујемо само једну, било коју страну права. А таквих страна је безброј. Зато је и безброј посебних конвенционалних појмова и дефиниција права, од којих се у уобичајеном академском или практичном саобраћању користи само једна или неколико њих.

* * *

Готово безброј конвенционалних појмова и дефиниција права такође доводи до договора о томе шта ће у нормалном академском саобраћању уобичајено да се сматра и назива правом, а број таквих појмова и дефиниција није мали. У свакодневном саобраћању, пак, користи се само један или, евентуално, неколико таквих конвенционалних дефиниција. У том смислу, право представља или академски договор о томе које ће значење да се да једној до краја несазнатљивој правној појави или практичан договор о томе како ће да се примењује важеће право. Ни такви конвенционални појмови и дефиниције нису трајни, зато што се користе онолико колико су корисни.

ПЕТА ТЕЗА ПРАВО ЈЕ ХОЛИСТИЧКА ТВОРЕВИНА

Право је потпуна, свеобухватна, целовита, сложена и системски уређена холистичка творевина. Оно располаже органском процесуалношћу, тј. свеповезаношћу и међупрожимањима на макро и микроплану као атрибутима, и динамичношћу као стањем. Захваљујући томе, право се појављује као једно сложено ткиво у коме се различите међуповезаности измењују, преклапају, комбинују и на тај начин одређују текстуру целине. Као такво, право надилази прави свет и само сачињава читав један посебан правни метасвет. Оно је „Једно“, али је истовремено и део света који је такође „Једно“. Кад се право тако схвати, тад може да се одреди и дефинише на било који начин под условима који су наведени у претходној тези. И све такве дефиниције права су исправне, погодне за рад и корисне, али ниједна не може да буде сасвим истинита. Па ипак, изгледа да је најприближније холистичкој природи права и, стога, најпогодније и најкорисније за његово одређивање, оно које се постиже коришћењем тзв. „средишњих“ или „жаришних“ дефиниција.

* * *

На питање шта је холизам одговорио је већ Аристотел, говорећи о целини на следећи начин: „Цело је нешто чему, прво, не недостаје ниједан од делова на основу кога се природно може

назвати целим, и које, друго, своју садржину тако обухвата да је једна.¹⁹ Та Аристотелова тврдња (за сада) може да се допуни на следећи начин: „цело има већ у органском систему могућност замене, допуне, регенерације, насупрот машини која тога за сада нема“ (до примене нанотехнологија). Речју: „Све целином обухваћено проистиче из целине, њен је атрибут. Поједине функције добијају своју боју, свој карактер од целине којој припадају и необјашњиве су ако се узму саме за себе и као збир.“²⁰ То у потпуности важи и за право, које је такође једна целина. Ако у праву постоји ишта што је стално, то је његов холизам. Право је потпуно холистичко. И ужи делови права такође представљају посебне холистички организоване целине.

Да је право холистичка, свесно-планска творевина, доказује пре свега то што оно без холистичког приступа и третмана не може исправно да се схвати и објасни. О тој потреби да се свет и његове појаве (дакле – и право!) схвате и објасне холистички, Паскал каже: „Како би било могућно да један део упозна целину? – Него он ће можда тежити да упозна бар делове са којима је у сразмери? – Али делови света су сви у таквом односу и тако повезани један са другим да се мени чини немогућно да се један упозна без другог и без целине.“²¹ И управо због тога, холизам се појављује као одистински концепцијски оквир и подлога за научно истраживање права, као и за коришћење аналогија и паралела између неких старих и нових научних открића или бар мисаоних слика права.

Као холистичка творевина, право није самодовољно. Оно је део света који је и сам врхунска холистичка творевина. Дакле, право не може да постоји изван и мимо света. И оно дели судбину света, јер је са њим двоструко повезано: прво, као посебан локални систем права са глобалним системом света, и друго, као глобални правни систем са својим локалним правним подсистемима. На тај начин, право обухвата стварност, изражава је и претвара у правну стварност која на неки начин надилази обичну стварност као њена посебна метастварност. Оно је читаво саткано из најразноврснијих и најтананијих нити међуповезаности и међузависности, помоћу којих је створен читав један холистички свет права који изнова може да се тумачи и открива. Једно од изразитих обележја тог света, и доказ да је право холистичко, представља тзв. „посматрач“, који је увек „биће обдарено духом“. То је у најширем смислу сваки правни субјект. Без „посматрача“ уопште не може да се опати и разуме постојање посебног правног света, нити света уопште, а то

19 Аристотел, *Метифизика*, Београд 1960, I, 4.

20 Р. Вучић, „О појму целине“, *Богословље*, св. I, год. II (XVII), Београд 1958, стр. 66.

21 Паскал, *исџо*, стр. 61, т. 72.

јасно доказује да је право холистичка творевина која није сама себи довољна.

Да је право холистичка творевина доказује и то што његов обим не може прецизно да се одреди. Право можемо да разликујемо од других појава, али не можемо до краја да га разграничимо од њих.²² И никад не можемо да кажемо шта тачно спада а шта не спада у право, јер чак и оно што данас није предмет правног регулисања, већ сутра то може да постане. Сва правна стварност је у прелазима и преливима, због чега су и границе права непрецизне и флуидне. Али то није једини разлог; у том холистичком правном свету истовремено постоје и испреплетано делују експлицитан и имплицитан правни поредак, тј. поредак који је настао свесно-плански и поредак који је резултат спонтаног самоуправљивања. Оба поретка су у сталном међудејству и преплитању, што доводи до уравниотежавања тако да право буде сврховито, делатно и делотворно.²³

Право није само целина, оно је изузетно сложена целина у сталној осетљивој (не)равнотежи. Оно утиче на понашање људи, на мењање друштва, омогућавајући да се људи понашају регуларније него што би то иначе чинили кад би се понашали самовољно. На тај начин, право уноси у људске односе неопходну извесност или предвидљивост, којих не би било да нема права. Међутим, циљ права представља само једну посебно важну страну, од његових многих других важних страна и значења. Право располаже и својом идеалном (надискусственом), и својом реалном (искусственом) страном и значењем. Оно је истовремено и вредносна, и друштвена, и политичка, и економска, и логичка, и језичка, и, претпостављено, „чисто“ правна појава. Оно је, исто тако, и знање и техника, и поглед на свет и решење конкретног случаја. И све те различите стране, као и многе друге стране, јасно показују да је право холистичка творевина.

И савремена правна наука са својим новим парадигмама подстиче нас да прихватимо један много тананији холистички поглед на право, онај који је супротан схватању права као детерминистичке машине, а судије као логичког аутомата. Захваљујући развоју научне мисли, право може да се дели на различите групе међуповезаности. Оно што може да се издвоји јесте она врста међуповезаности која је у правној појави од највећег значаја. Право се, према томе, јавља као једно сложено ткиво у коме се различите међуповезаности измењују, преклапају или комбинују, и на тај начин одређују текстуру целине.

22 K. Stoyanovitch, *Le domaine du droit*, Paris 1967.

23 Видети: Д. М. Митровић, *Пути права. Холистичка парадигма света и права у светлу теорије хаоса и правне теорије*, Београд 2000, стр. 333.

Таквој холистичкој суштини права треба да буде прилагођена и његова дефиниција. Најпогодније су за рад и, сходно томе, најкорисније тзв. „средишње“ или „жаришне“ дефиниције, сачињене по узору на Аристотелово и Финисово решење.²⁴

ШЕСТА ТЕЗА СВЕТ ПРАВА РАСПРОСТИРЕ СЕ У ТРИ ХОЛИСТИЧКЕ СТВАРНОСТИ

Право истовремено обитава у три холистичке стварности: физичкој, актуелној и виртуелној. Сходно томе, постоје и три главна холистичка света права: „прави свет“ (свет физичке стварности), „правни метасвет“ (свет правне метастварности) и „метаправни метасвет“ (свет метаправне метастварности).

Све три холистичке стварности, три света, распростиру се попут кругова који су тако повезани да се увек међусобно укрштају. Средишње место права налази се у правном метасвету, као посреднику између физичког света и метаправног метасвета идеја.

* * *

Шта је свет? Да ли је свет уопште сазнатљив? Ако је несазнатљив или бар није сазнатљив до краја, онда је стварност само производ нашег мозга који не чита већ ствара свет.

Постоји с тим у вези једна веома интересантна и сасвим модерна теорија тзв. морфогенетских поља, која на питање шта је свет одговара разматрањем односа значења и бивствовања, тј. виртуелног и физичког света.²⁵ Према њој, значење или смисленост, а не сама материја, представљају основне квалитете стварности. Стварност је посредно садржана у значењима, јер све оно што знамо о стварности мора да буде у неком односу са оним што нам то значи. А то казује да је значење увек целина! Суштина је, дакле, у томе да у крајњој линији нема раздвајања, иако значење не мора увек да буде стално. Кад на пример тумачимо неку теорију, долазимо до њеног значења. А теорије су по правилу увек вишезначне, што показује да је само значење такво да никад не можемо да досегнемо врхунско, крајње значење. Па ипак, значење је неисцрпно, упркос том свом значајном ограничењу. Оно нема граница пошто је бескрајно вишезначно и у сваком поједином случају за-

²⁴ Видети: Р. Д. Лукић, Б. П. Кошутин и Д. М. Митровић, *Увод у право*, Београд 1999. и К. Чавошки, *Увод у право I. Основни појмови и државни облици*, Београд 1994.

²⁵ Видети: Д. Бом, Р. Шелдрејк и сарадници, „Да ли је значење бивствовање“, *Култура Истиока*, бр. 27, год. VIII, Београд, јануар-март 1991, стр. 25–28.

виси од контекста у коме се користи. Како се мења контекст, тако се мења и значење, а са њим и бивствовање.

О вези значења и бивствовања, Дејвид Бом, један од најистакнутијих представника ове теорије, каже: „значење *јест* бивствовање (и обрнуто) [...] значење и бивствовање почињу да *одражавају* једно друго. Али, на крају, значење *јест* бивствовање. Као и у случају форме и садржине, ми правимо дистинкцију између значења и бивствовања да бисмо изразили своје мисли. Али та дистинкција не имплицира стварну разлику – то је начин на који схватамо једну у крајњој инстанци недељиву целину. На ступњу на коме значење и бивствовање одражавају једно друго, можемо да их третирамо као да су раздвојени. Али на дубљем ступњу, значење и бивствовање морају да се посматрају као суштински једно.“²⁶ Бом наведену тврдњу објашњава тиме што значење и смисао повезује са информацијом. Према њему, оперативан појам у вези са информацијом јесте појам облика (форме). Да би информација постала форма, потребно је да она располаже неким значењем. „Информисати“ значи „ставити у форму“, „уобличити“ неко значење. Зато промена значења доводи до промене форме. Промена форме информације, пак, доводи до промене њеног садржаја, а тиме и до промене њеног значења! Другим речима, свака форма која има неко значење може да створи потенцијалну или актуелну информацију која је релевантна и за виртуелни и за физички свет. Како примећује Фритјорф Капра, такво разјашњење појма стварности, макар само „у једној области истраживања – у којој се све јасније спознаје да обрасци материје и обрасци ума одражавају једни друге – обећава отварање фасцинантних области знања“.²⁷

За саму тврдњу да се свет права истовремено распростире у физичкој стварности, правној метастварности и метаправној метастварности, посебно је подстицајно Поперово истраживање проблема регуларности и, с тим у вези, постојања три света: „свет 1“, „свет 2“, „свет 3“;²⁸ захваљујући чему могу да се извуку интересантне аналогије и закључци о три главна холистичка света или три холистичке стварности права.

Први, „прави свет“ (свет физичке стварности) представља физички свет, свет физичких ствари и сила у најширем смислу речи. То је природни свет „без почетка и краја“, „као целина непроменљиво велик“, „окожуен оним ништа као својом грани-

²⁶ *Исјо*, стр. 25–26.

²⁷ Ф. Капра, *Тао физике. Истраживање паралела између савремене физике и источноначког мистицизма*, Београд 1989. стр. 381.

²⁸ К. Попер, *исјо*, стр. 237 и 247.

цом“.²⁹ У том динамичком, процесуализованом физичком свету у одређеном тренутку његовог развоја појављује се човек као „биће обдарено духом“, а затим се појављује и право као саставни део тог света (јер у „бесконачном времену у једном тренутку могла би – у ствари мора! – да се достигне свака могућа комбинација“).³⁰ Право прво израња из тог света у облику материјалних правних извора, а затим се у њега поново утапа у облику материјализованог значења као остварено, опредмећено право. У том физичком свету узрока и последица, право – и по свом постанку, и по произведеним последицама – постоји као нешто што „јесте“.

Други, „правни метасвет“ (свет правне метастварности) јесте свет мисаоних процеса и субјективних искустава који наткриљује физичку стварност, производећи последице којих не би било да нема права. То је дакле актуелни свет у коме обитава „биће обдарено духом“, способно да сазнаје, ствара, испитује и примењује право. Из тог света мисаоних процеса и субјективних правних искустава, право сврсисходно делује на праву стварност. (Брак као фактичко саживљавање мушкарца и жене не производи исте последице као правно закључен брак који се не конзумира.) Зато правни метасвет наткриљује и надилази физичку стварност, производећи своју, посебну правну метастварност из које делује у физичкој стварности. У том правном метасвету право истовремено постоји и као нешто што „јесте“, и као нешто што „треба да буде“. Оно „јесте“, јер је значење врста постојања. Али, оно је и нешто што „треба да буде“, јер је реч о детерминисаном значењу издатом у облику сврсисходне заповести која треба да се материјализује.

Трећи, „метаправни метасвет“ (свет метаправне метастварности) представља свет правних исказа, теорија, проблема и (критичких) тврдњи. Он је чист производ људског ума и људске активности. Као такав, он је чисто виртуелан свет правних идеја, који наткриљује и физички свет и правни метасвет. Али, тај метаправни метасвет у ширем смислу обухвата и све производе људског ума (правне појмове, институције, процедуре или правничка дела). Па ипак, то нимало не утуче на његову стварност, јер је он стваран као и сви људски производи уопште – од језичких кодова до таквих друштвених установа какве су „универзитет или полиција“. Он има своју историју (историју наших идеја) и своје вредности (које је створио човеков ум). Али, иако чисто виртуелан, ни он није самодовољан, јер ништа што постоји није лишено значења и сврхе. И његов садржај, макар сасвим посредно и само једним делом, односи

²⁹ Ф. Ниче, *Воља за моћ*, Београд 1976, стр. 431.

³⁰ *Истио*.

се на право које се распростире у претходна два света. То је свет метаправне метастварности, свет у коме је право увек нешто што „треба да буде“.

Метаправни метасвет је производ људског ума. Ми смо ти који стварамо објекте тог света. А то што ти објекти имају своје природне и аутономне законе који стварају ненамераване и непредвидљиве последице, само је један пример (мада крајње занимљив) много општијег правила, правила да сви наши поступци имају такве последице. Зато на метаправни метасвет треба гледати као на производ човекове активности, и то оне чије су последице за нас исто онолико велике као у физичком окружењу, или и веће. Постоји једна врста повратне спреге код свих човекових активности: „делајући, ми увек, посредно, делујемо и на себе“.³¹

Али, постоји још један посебан виртуелан, рачунарски метаправни мета-метасвет, који настаје кад наш метаправни метасвет доведемо у везу са рачунарском симулацијом и готово механички га трансформишемо у тај рачунарски свет. И тада тај посебан метаправни мета-метасвет, као „својеврсна рачунарска аналогија природног света у свету идеја“, постаје аутономан и делотворан истовремено. Он је аутономан јер може да постоји и развија се независно од наших представа о њему, а делотворан је зато што на нас делује као што и ми делујемо на њега. Али, тај свет може да буде и својеврсна рачунарска аналогија наших идеја, кад још више може да постане аутономан и делотворан, чак у тој мери да измакне нашој контроли.

Свет није исто што и природа. Он је у сваком погледу шири од природе. Он је истовремено све што постоји, све што може да се изрази и све што никад не може да се замисли. Природа је само хардверски део света. Остало је драгоценији софтверски део, који чине наше идеје, правни искази, теорије, проблеми, (критичке) тврдње, мисаони процеси и субјективна искуства. Па ипак, сва три главна холистичка света су сврховита, иако на различит начин и у различитом обиму. Први, физички свет је свет материјалних извора права и материјализованог, опредмећеног права. Правни метасвет је свет формалних извора и систематизованог права у најширем смислу. Метаправни метасвет је свет правних идеја (исказа, теорија, проблема и критичких тврдњи). И пошто први свет сам по себи није делатан, а трећи делотворан, између њих постоји правни метасвет који се појављује као посредник између првог и трећег света, између чисте материје и чистих идеја, обезбеђујући на тај начин неопходну холистичку повезаност, смисленост и сврховитост сва три света.

31 К. Попер, *исџо*, стр. 236–237.

СЕДМА ТЕЗА ПРАВО ЈЕ СВРСИСХОДНА ТВОРЕВИНА ИСПУЊЕНА ЗНАЧЕЊЕМ И СМИСЛОМ

Ништа што постоји није лишено значења и сврхе, тј. ништа није бесмислено и бесциљно. А тај циљ је увек исти: успостављање складног облика, све до достизања хармоније. Зато схватање значења, смисла и сврхе задире до суштине ствари. То посебно важи за право које је у целости испуњено значењем, смислом и сврхом. У ствари, право је у тој мери испуњено значењем, смислом и сврхом да без њих не може да се разуме. А то значи да је и правна наука изразито телеолошка, јер помоћу значења, смисла и сврхе настоји да објасни законитости кретања и развоја права.

* * *

Учење о свету и природи који су испуњени значењем и смислом није ново; Аристотелово учење о појму „психе“ већ је представљало његову најзначајнију претходницу. То је случај и данас, кад се повезивањем духа са појавама физичког света и откривањем блиских веза између макро и микро појава – на шта упућује и Поперово учење о свету 1, 2 и 3 – показује да је основни циљ сваког права да се примењује, да производи дејства у стварности, и то дејства којих не би било да није духа који их у нормативном облику одређује и предвиђа. А то право јасно приказује као сврсисходну појаву испуњену значењем и смислом. Уосталом, кад год се сусретнемо са неком нама непознатом или необичном појавом, питања која себи постављамо гласе: Зашто је то такво какво јесте?, Какво је значење тога?, У чему се састоји сврха?, У каквом се односу то налази са целином – а управо су то питања која захтевају телеолошке одговоре.³²

Интересантно холистичко схватање права као сврсисходне творевине испуњене значењем и смислом, својевремено су заступали Ричард Хукер и Виљем Блекстон, мада се јасни наговештаји сусрећу већ код Пиндара и Демостена. Хукер је право „поистоветио са било којом врстом правила или закона (*canon*) којима су делатности (*actions*) регулисане“.³³ С друге стране, Виљем Блекстон о праву каже следеће: „Закон у свом најопштијем и свеобухватном смислу означава правило акције; па се без разлике примењује на све врсте акције, како живе тако и неживе, рационалне или ирационалне. Стога кажемо: закони кретања, гравитације, оптике или механике, као и природни и државни закони (*laws of nature and of nations*). И то је оно правило делатности које је прописао неко

32 Д. М. Митровић, *Пути права*, стр. 196–198.

33 R. Hooker, *Laws of Ecclesiastical Policy*, I, стр. 18. Наведено према: К. Чавошки, *истио*, стр. 16.

виши, а нижи је обавезан да се покори.³⁴ Сходно томе, у право спадају и природни и људски закони – тј. све врсте правилности које управљају како људским акцијама тако и збивањима у целокупном универзуму – који се подједнако односе на живу и неживу природу, дакле на све оно што спада у три холистичка света права.

Такво схватање је данас усамљено или сасвим напуштено, а значење, смисао и сврха права одређују се сасвим другачије. Уз то, све што је испуњено значењем и смислом не мора да буде сврсисходно. Па ипак, оно није неосновано, нити неисправно. Оно само није корисно у практичној правничкој делатности. У противном, свако ко би прекршио људске законе могао би да се извини тиме што није прекршио природне законе. И управо у том простору релативне слободе коју допушта природа – зато што значење и смисао никад нису унапред јасно одређени, али и кад то јесу, увек могу да буду неодређени и нејасни – људи проналазе и одређују сврху којом на делатан и делотворан начин прецизирају значење и смисао права. А они се увек састоје у успостављању, унапређивању или бар одржавању неопходне равнотеже и склада, све до постизања хармоније.

Леп пример, оличен управо у тако замишљеном хијерархијском устројству светског поретка, сусреће се и у делу Томе Аквинског. Саставни део те слике чине вечни (*lex aeterna*) и божански закони (*lex divina*), а затим њима подређени природни (*lex naturalis*) и људски закони (*lex humana*), који су на својеврстан начин садржани у позитивном праву (*ius positum*), чиме се показује како вечни закони, употпуњени динамичким силама привлачења и одбијања, као нека основна црта пролазе кроз колосалну зграду света огледајући се и у друштвеном животу људи. А то значи да се и у праву одражавају основни закони који прожимају цео свет (универзум). Ти закони, као и закони атомске физике, јесу статистички закони вероватноће.

Поменута схватања су корисна и због тога што показују да право не сме да пркоси законима природе. Ако се то ипак учини, ако се од људи захтева да чине оно што природа не допушта, такав захтев је неприродан а право несврсисходно и изопачено. Али, и кад није тако, кад природа допушта испуњење правног захтева, правотворац мора и те како добро да води рачуна о сврсисходности, жели ли да право буде у исто време исправно и ефикасно. Зато правотворац на самом почетку поступка стварања права мора прво да води рачуна о захтевима природе, па тек затим о својим захтевима и очекивањима других субјеката права. И ако он успе да усклади те две ствари, тада може рачунати да ће тако створено право бити делатно и делотворно. Ако, пак, правотворац оде у

34 W. Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, New York 1884, стр. 1. Наведено према: К. Чавошки, *уцџо*.

сасвим супротну крајност и своје захтеве потпуно изједначи са захтевима природе, ако на пример захтева да људи ходају, дишу или једу, такво право је немоћно, јер исто то људи раде и без права. Па ипак, могуће су и такве грешке приликом састављања права, пошто је створени „састав права“ ограничен тиме што правотворац (или ми сами) посматра право, што такође кроз нас као људска бића право посматра себе. А управо је такав телеолошки концепт у великој мери аристотеловски.

ОСМА ТЕЗА

ПРАВО ЈЕ ПРОЦЕСУАЛИЗОВАН ДИНАМИЧКИ СИСТЕМ ЧИЈЕ ЈЕ ПОСТОЈАНО СТАЊЕ ИЗВЕСНОСТ, А СВОЈСТВО ПРЕДВИДЉИВОСТ

Право је изразито динамична творевина у сталном – значењем, смислом и сврхом испуњеном – кретању које тежи успостављању равнотеже, склада и хармоније. Као такво, оно представља процесуализован метасистем чије је постојано стање извесност, а својство предвидљивост. Захваљујући томе, правна стварност може непосредно да се представи у својој пуној сложености и кретању, јер постоји непрекидно струјање и преплитање између три главна холистичка света права. То кретање се одвија у циклусима који право приказују као несавршену и до краја несазнатљиву појаву коју покреће трајна нестабилност. Право пулсира у универзалном ритму света, а са њим и мисао о праву.

* * *

Све је процес. Све што постоји налази се у стању динамичке равнотеже. И све што доспе до своје крајности, мора да се преокрене и претвори у сопствену супротност. Свет се развија све дотле док може да прими утицаје споља и изнутра. Зато процесуализованост представља начин на који се одвија циклично кретање света. То кретање је задато, али какво ће оно конкретно да буде – то није задато. У ствари, постоји једна врста динамичке равнотеже која је од суштинског значаја за разумевање света и заснивање његове холистичке слике као свепрожимајуће динамичке целине испуњене међузависношћу. Можда је ту холистичку слику најбоље описао Дејвид Бом следећим речима: „Сваки актуални ентитет понавља на микрокосмичком оно што универзум јесте на макрокосмичком плану. Сваки ентитет продире и учествује у целини света, штавише, у извесном смислу, све се у сваком тренутку налази свуда.“³⁵

³⁵ David Bohm, *Wholeness and the Implicit Order*, London 1980, стр. 12.

Та слика у целости важи за право, које није нека статичка појава, дата једном заувек и непокретна у својој сталности. Напротив, право је динамична појава, која је у непрекидном кретању. У њему се правним актима непрестано стварају и укидају одговарајуће норме, настају, мењају се и престају одговарајући односи, мења се положај правних субјеката који врше различите материјалне радње понашајући се на одређен начин, сходно правним нормама, итд. И тај сталан покрет тече по одређеном реду, па се стога и зове *йоредак*, што значи да су у самом поретку, у самом праву, садржана правила по којима се и ток и покрет врше. А то опет значи да унутар правног метасвета постоје два посебна света: правни метасвет правила (свет самих правила) и правни метасвет метаправних правила (свет правила о правилима). Првим се из тог правног метасвета уређује садржај правног саобраћања, а другим се утврђује поредак правних правила и људског понашања.

Али, кретање права не одвија се само према обрасцима поменутих правила, већ истовремено ритмично и циклично, у једној сасвим другачијој равни која укључује и саме обрасце поменутих правила. Такви обрасци кретања праву треба да обезбеде „извесност“ (која је стање свих динамичких појава и система) и „предвидљивост“ – у понашању људи и функционисању институција – (која је њихово постојано својство). А то у сасвим другачијем светлу приказује нека стална питања на која још није дат, нити ће изгледа икад бити дат коначан одговор: шта је свет, шта је стварност, шта је човек, какво је човеково место у свету и стварности, докле свет и човек могу да се развијају, да ли они уопште могу да се сазнају? Ако пак могу: кад, колико, како, итд. – све до питања којим смо започели: шта је право? Па ипак, покушаји да се на нов холистички начин одговори на ова питања, наговештавају могући нов приступ праву. На његовом почетку налази се стара идеја да је свет „Једно“, тј. да је део у целини и целина у делу. Такав приступ има суштинске последице за разумевање права, јер показује да су све појаве међузависне. А то значи да и право пулсира у истом ритму у коме пулсира свет и да је способно да се развија све дотле док може да прими утицаје из света чији је посебно важан део.

ДЕВЕТА ТЕЗА РАЗВОЈ ПРАВА ЈЕ НАДМЕТАЊЕ ИЗМЕЂУ НАЈРАЗЛИЧИТИЈИХ ПРАВНИХ ТЕОРИЈА И ИСКУСТАВА

Развој права није ништа друго него надметање између најразличитијих правних теорија и искустава о томе како гласе конвенционалан појам и дефиниција права. Све теорије и дефиниције су

надахнуте тим такмичарским циљем. Али, то успевају само оне које су прошле најстроже испитивање, и то оне које обезбеђују највећу погодност за рад и корисност. За холистичко истраживање права најпогодније и најкорисније су холистичке теорије.

* * *

Кад год дођемо до неке корисне теорије, можемо да се запитамо: зашто је та теорија успешна? На то питање, које важи за све теорије, Карл Попер би одговорио: зато што је таква теорија издржала најстрожа испитивања и показала се научно корисном. Али, и таква теорија је само апроксимативно истинита, какав је уосталом случај са свим теоријама. Ако су стара предања и учења тежила ка апсолутној истини, савремена наука тежи ка предвидљивости својих резултата.

Али како се долази до неке корисне теорије? На то питање је одговорио Вернер Хајзенберг, који каже: „најплодоноснији развој често се одиграва управо на оним тачкама где се сусрећу различите мисаоне линије [...] одатле, уколико се оне заиста сретну, што ће рећи, ако су барем толико међусобно повезане да међу њима може да дође до истинске интеракције, онда се можемо надати да ће из тога произаћи нова и занимљива открића“.³⁶

Дакле, развој једне научне дисциплине нужно доприноси развоју других. То поготово важи за правну науку, која изабира, прилагођава својим потребама и усваја открића других научних дисциплина (што се лако уочава како у правној терминологији: „правни атом“, „правни механизам“, „правни организам“, итд. тако и у садржају исказа систематски изложених бројних правних теорија и праваца), под условом да научно испитивање права испуњава неколико услова. Пре свега, оно треба да буде најстроже извођено, при чему истраживач посебно мора да се руководи захтевима логики и оправданошћу таквог подухвата. А то одређује и сасвим другачије „интелектуално важне циљеве“, какви су формулисање проблема, покушај постављања теорија које би решиле дате проблеме и само критичко разматрање међусобно супротстављених теорија. Такви циљеви омогућавају истраживачу да научним ставом сматра само критички став „који не трага за верификацијама, већ за кључним тестовима, тестовима који би могли да оповргну теорију која се тестира, а да никад не могу дефинитивно да је потврде“.³⁷ И погодност за рад представља посебно важан услов за примену одговарајуће посебне правне теорије. Али, није довољно да нека теорија само буде погодна за рад. Потребно је да теорија располаже и високим степеном проверљивости, тј. одговарајућим

³⁶ W. Heisenberg, *Physics and Philosophy*, London 1963, стр. 173.

³⁷ К. Попер, *исцїїо*, стр. 26, 29–30 и 48.

садржајем који омогућава успешно тестирање.³⁸ То не треба да чуди, јер наше теорије су наши изуми. Оне могу да буду пука погрешна нагађања, као и смеле претпоставке. Из њих ми не стварамо стварни свет, „већ сопствене мреже у које покушавамо да уловимо стварни свет“.³⁹

Без теорија које су увек некаква пројекција стварности, дакле, ништа не можемо да започнемо, нити можемо да завршимо. Зато развој права и није ништа друго него надметање између најразличитијих правних теорија и искустава. Из тог надметања настаје научни прогрес који представља кретање ка теоријама све већег садржаја које нам „говоре све више и више“ о појави која се истражује. Теорије са богатијим садржајем могу оштрије да се тестирају, што такође доводи до неке врсте надметања и међу њима. Међутим, све теорије су у суштини ипак само хипотезе и апроксимације истине. То је случај чак и са Њутновом теоријом, која је најуспешније проверена теорија. Проблем се, дакле, састоји у томе како да наше теорије схватимо као тенденције из којих произлази „вероватноћа међуповезаности“, како да те тенденције изразимо и повежемо их, јер свет не можемо да разложимо чак ни на најмање јединице које постоје независно једна од друге. Људско знање није ништа друго до производ наших интелектуалних активности.

Dragan M. Mitrović*

IS THE COGNITION OF LAW POSSIBLE: „WHAT IS LAW?“ Nine theses with commentaries

Summary

The total cognition and final definition of law is beyond human capability. Law never coincides with its notion and definition, nor does the notion of law coincide with its definition. Real human ability to cognise and define the law is limited, and the limits are unreliable, and because of this the notion and definition of law, too, are always relative, subjective, and never quite truthful. But, if they are not truthful, they are „sound“ when they are correct and practicable. Then, they are useful. Anyway, the development of law is none other than a contest between the most diverse theories and

38 М. Фајгенбаум, *Зајонейка хаоса*, „Преглед“, Београд 1984.

39 К. Попер, *исшо*, стр. 75.

* Dragan M. Mitrović, Ph. D., Full Professor of the Faculty of Law in Belgrade.

interpretations. Hence, instead of truthfulness one should strive for usefulness as the aim of the cognition and definition of law, in such a way as to define law conventionally, whenever this is possible. Even when there are many conventional notions and definitions of law, economy in legal communication calls for the application of just one or some of them. Nevertheless, it appears that the closest to the holistic nature of law and, consequently, the most suitable and most useful for its definition, is the one that is achieved by applying so-called „median“ or „focal“ definitions. This is because law, as a dynamic and purposeful holistic creation that extends in three realities, is completely filled with meaning and sense.

Key words: *The notion of law. – Legal holism. – Legal epistemology. – Legal theory.*

Dragan M. Mitrović*

PEUT-ON CONNAITRE LE DROIT:
„QU'EST-CE QUE LE DROIT?“
Neuf thèses avec commentaires

Résumé

Une connaissance complète et une définition absolue du droit restent hors des possibilités humaines. Le droit ne coïncide jamais parfaitement avec sa notion et sa définition, ni la notion de droit avec sa définition. Les possibilités humaines réelles en ce qui concerne la connaissance, la détermination et la définition du droit sont très restreintes, les limites de cette connaissance étant elles-mêmes instables du fait que la notion et la définition du droit sont toujours relatives, subjectives et jamais complètement vraies. Mais, si elles ne sont pas forcément vraies, elles n'en sont pas moins „solides“ lorsqu'elles sont correctes et propices au travail. C'est alors qu'elles trouvent aussi leur utilité. D'ailleurs, l'évolution du droit n'est rien d'autre que la rivalité entre des théories et des conceptions parfois très variées. Pour ces raisons au lieu d'aspirer au vrai il faut aspirer vers l'utile en tant qu'objectif de la connaissance et de la détermination du droit, et cela de façon à ce que le droit soit défini de manière conventionnelle chaque fois que c'est possible. Même lorsqu'on est confronté à un grand nombre de notions et de définitions conventionnelles du droit, l'économie impose de n'en utiliser qu'une ou quelques unes dans la communication juridique. Cependant, il semblerait que ce qui serait le plus proche de la nature holistique du droit, et par là même le plus propice et le plus utile à sa détermination c'est ce qu'on obtient en utilisant les définitions dites „centrales“ ou „focales“. Et ce parce que le

* Dr Dragan M. Mitrović, Professeur à la Faculté de droit de l'Université de Belgrade.

droit, en tant que création holistique dynamique et opportune qui s'étend sur trois réalités, est entièrement rempli d'une signification et d'un sens.

Mots-clés: *Notion de droit. – Holisme juridique. – Epistémologie juridique. – Théorie juridique.*

Dragan M. Mitrović*

KANN ES RICHTIG ERKANNT WERDEN:
„WAS IST DAS RECHT?“
Neun Thesen mit Kommentaren

Zusammenfassung

Das vollständige Erkenntnis und die endgültige Definierung des Rechts liegen ausserhalb der Grenzen der menschlichen Fähigkeiten. Das Recht ist weder mit seinem Begriff und seiner Definition vollkommen identisch noch ist der Rechtsbegriff mit seiner Definition identisch. Die wirklichen menschlichen Erkenntnis-, Bestimmungs- und Definierungsfähigkeiten sind sehr begrenzt und die Grenzen sind unzuverlässig, und zwar auch aus dem Grunde, dass der Begriff und die Definition des Rechts immer relativ, subjektiv und nie vollkommen wahrhaft sind. Wenn sie aber nicht vollkommen wahrhaft sind, so sind sie doch „solide“, wenn sie richtig und operativ sind. Dann sind sie nützlich. Die Entwicklung des Rechts ist übrigens sowieso nichts anderes als ein Wettkampf zwischen ganz unterschiedlichen Theorien und Auffassungen. Daher muss anstatt der Wahrhaftigkeit eigentlich die Nützlichkeit als Rechtserkenntnis- und Rechtsbestimmungszweck angestrebt werden, und zwar so, dass das Recht, immer wenn es möglich ist, konventionell definiert werden soll. Auch wenn wir über viele konventionelle Begriffe und Rechtsdefinitionen verfügen, so gebietet uns doch die Wirtschaftlichkeit, im Rechtsverkehr nur eine oder einige davon zu verwenden. Es scheint aber diejenige Auffassung der holistischen Natur des Rechts am nächsten, und daher für seine Bestimmung auch am angemessensten und am nützlichsten, die durch Verwendung der sog. „zentralen“ oder „Kerndefinitionen“ erreicht wird. Der Grund liegt darin, dass das Recht, als ein dynamisches und zweckmäßiges holistisches Werk, das drei Wirklichkeiten durchdringt, mit Bedeutung und Sinn völlig erfüllt ist.

Schlüsselbegriffe: *Rechtsbegriff. – Rechtsholismus. – Rechtsepistemologie. – Rechtstheorie.*

* Dr. Dragan M. Mitrović, Professor an der Juristischen Fakultät in Belgrad.